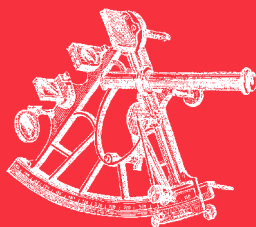

DE WAARHEID IS EEN LEUGEN

Jean-Pierre Geelen

MELENCOLIA I

16	3
5	10
2	6
4	15

'Wij zijn geboren om de waarheid te zoeken.' Dat heb ik niet verzonnen; Michel Montaigne was me eeuwen voor, hij schreef het in 1580 al in zijn beroemde *Essais*.

Dat treft: ik ben dol op de waarheid. De echte dan, niet de schijnzekerheden van alledag. Een houvast in het onzekere bestaan.

Ik leef op de waarheid. Niet voor niets ben ik in het dagelijks leven toegetreden tot de hofhuishouding van de koningin der aarde: werkzaam als waakhond van de democratie. In de pers, de journalistiek, de media. Hoe langer ik in het koninkrijk vertoef, hoe vaker ik er de oude Montaigne tegen het lijf loop. Zwijgend knikken we elkaar toe met een blik van verstandhouding.

Zaterdagochtend, 14 november 2015. Iets moet me de avond ervoor hebben beroofd van mijn vertrouwde waakhondfunctie, maar 's ochtends vóór zevenen al sloegen de feiten onverbiddelijk toe. Bij het inschakelen van de smartphone, trouwe metgezel in het dagelijkse ommetje langs de waan van de dag, lichtten de gemiste *news-alerts* op.

'Doden bij aanslagen Parijs.'

Het was ruw ontwaken uit de zalige slaap der onwetendheid. Naar nu bleek had die me overvallen enkele minuten vóór het terroristische inferno in Bataclan-theater. Precies genoeg tijd om in het geniep de wereld te doen kantelen, zodat ik de volgende morgen landde op geheel andere aarde.

Zoals dat gaat bij grote gebeurtenissen in de wereld: de tv gaat aan. Het antieke Teletekst gaf in enkele compacte regels de kille feiten weer: meer dan 100 doden bij bloedige aanslagen; moslimterreur; daders gedood. Beeld ontbrak nog op de Nederlandse nieuwszenders; het was weekend, en nog vroeg. Boven in het testbeeld stond te lezen dat over een half uur een 'ingelast Journaal' zou worden uitgezonden.

De internationale netwerken waren sinds die vrijdagavond niet uit de lucht geweest. Twaalf uur na de gebeurtenissen was het beeld nog permanent gevuld met 'Breaking news' in schreeuwende ticker tapes en onophoudelijke ooggetuigenverslagen van toeschouwers in shock.

Terug naar de studio in Hilversum. Natuurlijk schakelden we snel over naar onze correspondent ter plekke, die in het ochtendduister bij een dranghek stond. Hij vertelde, hij had beeld, hij had gesproken met een ooggetuige en vertelde wat hij nu zag. De geoefende kijker kon zien dat na enkele minuten

al geen wezenlijk nieuwe feiten meer werden toegevoegd, enkel opschudding en verbijstering.

Nog even over naar CNN: Breaking News. Getuigen. Reacties.

Geschokt ging ik de kille dag in. Op weg naar Amsterdam, naar een lezing voor een instituut voor filosofie, waar ik zou spreken over de werking van televisie.

In een tram bij de Dam passeerden ambulances met gillende sirene. In de lucht hing een politiehelikopter. Geen ongewone beelden in de hoofdstad. Maar in een nieuwe context krijgen ze nieuwe lading. Ik kan niet ontkennen dat ik, nuchtere ziel, even dreiging voelde. Zoals ik direct na de aanblik van overvalbeelden in *Opsporing Verzocht* toch altijd even beter om me heen kijk op straat. Ik was de enige niet. Het aanwezige filosofenpubliek stelde ik de gewetensvraag: wie was er vandaag een seconde bang geweest? De helft stak zijn vinger op.

's Avonds bij thuiskomst schakelde ik opnieuw de tv aan. Hetzelfde nieuws, dezelfde indringende beelden, eindeloos herhaald over alle zenders, besproken in alle talkshows. De eerste terrorismedeskundige: 'We moeten vooral niet bang worden'.

Op het scherm van mijn smartphone had een nieuwe news-alert opge-licht: 'Ondanks aanslagen gaat intocht Sinterklaas in Meppel door'.

Nog even keek ik op CNN. Breaking News. Getuigen. Reacties. Alsof het vijf minuten geleden gebeurd was.

Was de wereld zoveel gevaarlijker geworden? Ik somde de feiten op. 24 uur na de gebeurtenissen was er beeld bijgekomen, maar de feiten bleven dezelfde. Enkel het dodental was bijgesteld: naar beneden.

Onbedoeld werd niet een werkelijkheid weergegeven, maar een sfeer geschetst.

Wat in die vroege ochtend in vijf regels Teletekst paste, waren een dag later nog steeds de basale feiten van een schokkende, maar eendimensionale gebeurtenis. Ze werden nog dagenlang uitgesmeerd over het nieuws, met voortdurende suggestie van nieuwer, 'laatste' nieuws. Elke avond legde in praatprogramma's een deskundige uit dat angst zinloos is – en precies wat de terroristen beoogden: het gif van de angst verspreiden door het vergroten van de wolk.

Een beproefde methode, zoals elke mediaconsument kan zien. Het geïnfecteerde brein zoekt bevestiging, geen ontkenning: de mediawerkelijkheid biedt wat we willen zien.

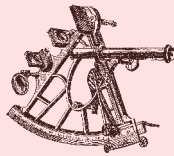
Televisie nam weer eens zichzelf als uitgangspunt, en plaatst zich weer

in het centrum van het universum. Het eigen universum, wel te verstaan, van wat de Franse cultuursocioloog Pierre Bourdieu ooit omschreef als de 'fast food thinkers' uit 'de gesloten wereld van mensen die elkaar kennen, een wereld die functioneert volgens een logica van permanente zelfbevestiging'.

Herhaling is de kracht van reclame: dagenlang werd de geschokte natie geterroriseerd met gruwelbeelden van jihadisme. Niet bang worden – hoe harder 'de deskundigen' het riepen aan de stamtafel, hoe beangstigender het werd.

De andere werkelijkheid is dat de kans dat een kogel of granaatscherf van terroristische zijde ons persoonlijk treft, vrijwel nihil blijft, zelfs als de dreiging werkelijk toeneemt. Wie zo zeker is van het toeval of het noodlot, moet beslist meespelen in de Staatsloterij.

Een paar dagen na de beeldenstorm ging mijn telefoon. Mijn schoenmoeder van 81, ontwikkeld, belezen, betrokken. Ze had alles gezien, dag in, dag uit. Ze zei: 'Ik ben bang.'

'Het is niet wat het lijkt, het lijkt niet wat het is – toch de definitie van kunst.' De directeur mocht op televisie reclame maken voor zijn nieuwe museum, dat de volgende dag geopend zou worden. Dit was wat zijn nieuwe oord de toeschouwer zou tonen. Moderne kunst.

Zijn definitie past inmiddels naadloos op de media. Want kunst en media, ooit gescheiden werelden, dijen uit en zijn elkaar gaan overlappen. In het grijze gebied tussen feit en fictie verrees de verbeelding van het nieuws.

Het ging geleidelijk, de 'kleinkunst' vormde het opstapje. De satire, voornamelijk de televisiesatire, zocht vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw steeds meer de grenzen van de werkelijkheid op, om er net iets overheen te stappen. De werkelijkheid bespotten door hem bedrieglijk goed

na te maken, met de vertrouwde stijlmiddelen en – clichés van de media. Wie nietsvermoedend in een aflevering van Arjan Ederveens 30 minuten (VPRO) belandde, kon zomaar denken dat hij werkelijk getuige was van een – hooguit ietwat bijzondere – documentaire over een blanke boer uit Groningen, geboren in een verkeerd lichaam: hij voelde zich een bosneger uit Zaïre en onderging plastische chirurgie en zelfs een pigmentoperatie.

Het had waar kunnen zijn. Alle nonsens worden geloofwaardig, zolang je die maar in de mal van de media past. Het sjabloon waarin wij geconditioneerd zijn en dat we blind vertrouwen. Wie is er nooit in de valkuil gestapt van De Speld, het clubje bellentrekkers dat kolder zo weet te verpakken en te presenteren (in een krant) dat de geloofwaardigheid niet of nauwelijks betwijfeld wordt? 'Harry Mulisch verzamelde jaargangen van TROS-Kompas' – waarom ook niet?

Uit die vrije bedding kon de vogelmens verrijzen boven het schemerzone. De vogelmens: een man op een veld in een stadspark, met reusachtige vleugels aan zijn armen gebonden. Kijk maar op YouTube, dan kunt u het zelf zien: de Human Birdwing bestaat. Klapwiekend rent hij naar voren, en zie: daar kwam het mensenbeest los van de aarde, als een ware Icarus. De eerste vliegende mens was ingenieur Jarno Smeets, de mockumentary over diens revolutionaire avontuur is door miljoenen bekeken, uitgezonden door talloze nieuwsprogramma's op tv.

Maker is Floris Kaayk, kunstenaar, alter ego van ingenieur Smeets, en aanstichter van verwarring over bedrieglijk echte onzin. Pas nadat de verwondering (en enige scepsis) over dit bovenmenselijke fenomeen maandenlang had aangehouden, besloot Kaayk op tv zijn Icarus ten val te brengen: dit was kunst. Een ingenieus spel van bedrog en geloof in de waarheid. Met dank aan de voortgeschreden techniek voor beeldmanipulatie.

Het was niet wat het leek. Het leek niet wat het was. Het was nep. Het was kunst. Het was nieuws. Het was echt.

Zo ontstond een parallel universum, de wereld van de hoax. Bedrieglijke beelden en 'feiten' van sterke situaties, al dan niet bewust in omloop gebracht via korrelige filmpjes op YouTube of Facebook, door miljoenen gedeeld.

Een ongeremde stortvloed die telkens de vraag oproept hoe echt dit is. Of niet eens: beelden en beweringen worden in het mediatijdperk soms klakkeloos voor waar gehouden. Maar wat is waar? De vrouw die protesteerde tegen de komst van een asielzoekerscentrum in haar gemeente, had haar

redenen: 'ze' komen onze twaalfjarige dochters verkrachten. Dat had ze 'op Facebook gelezen'.

Feiten doen er niet meer toe, wanneer je besloten hebt dat waarheid iets is om enkel in te geloven. Wanneer die wordt gereduceerd tot iets dat misschien niet zo is, maar zo had kunnen zijn.

Weer betrad ik met eerbied het paleis van de koningin der aarde. In de wandelgangen lag statig tapijt, een aaneengevlochten kleed van klassieke W'tjes. Wie. Wat. Waar. Waarom. Wanneer. Samen vormen ze een kunstige versie van de waarheid, in passend huiskamerformaat. Bij het passeren van de laatste gebeurtenissen stuitte ik opnieuw op hofmeester Michel Montaigne. In het voorbijgaan fluisterde hij me zijn eigen vertrouwde woorden toe.

'Que sais-je?'

Wat weet ik?

Wat kán ik weten? Wat mag ik geloven? Wat is waarheid? Wat moet ik geloven?

Hoe meer we weten, hoe minder we weten. De klassieke paradox heeft eindelijk, na eeuwen, ook het terrein van Argus Panoptus betreden. De mythologische god met honderd ogen, waarvan er slechts twee tegelijk sliepen, om met de overige waakzaam te blijven over de wereld.

De hedendaagse paradox: Argus is reusachtig in het aanleveren van nieuwe feiten. Sneller, beter, direct bij u aan huis. Maar hoe meer hij ons voorschotelt, hoe verder de werkelijkheid uit zicht raakt.

De echo van Montaigne klinkt in de woorden van wijlen VVD-politicus Hans Dijkstal. Niemand die de verwarring en ontredding van de nieuwe waarheden en werkelijkheden zo treffend wist te schetsen als hij. In een interview met Maarten van Rossem in diens egozine Maarten! blikten de twee terug op de opkomst en ondergang van Pim Fortuyn en de rol van de media. Dijkstal: 'De ontwikkeling van televisie en internet is een van die technologische veranderingen met grote sociaal-culturele gevolgen. Ik durf de stelling aan dat televisiemakers geen idee hebben wat ze doen, televisiekijkers geen idee hebben waar ze naar kijken, en degenen die beroepshalve op de televisie moeten verschijnen niet goed weten hoe ze dat moeten doen. Met andere woorden: dat de samenleving nog behoorlijk worstelt met de betekenis van beeld en het effect ervan op het menselijk gedrag en dat van politiek leiders.'

Eeuwenlang hebben we gedacht dat de drukpers de waarheid in ons leven zou brengen. Wat gedrukt staat, is waar. Zwart op wit. De ware leugenaar was hij die kon liegen alsof het gedrukt stond. Nu is dat geen kunst meer: iedereen kan drukken.

Het heeft even gevergd voor de achterkant van de gedrukte waarheid zich openbaarde. Een keerzijde, waarop zich een spiegel bevindt die onversneden projecteert wat we aan de voorzijde niet zien of wensen te zien. Een nieuwe werkelijkheid. Een andere. Een schokkendere, een betere, een comfortabelere versie.

Sinds hun ontstaan openbaarden nieuwsmedia niets dan de waarheid. In de veranderende samenleving sluimerde onbehagen en ongenoegen, met de moord op Pim Fortuyn kregen die de vrije loop.

Een aanklacht, tegen een verdorven systeem waarin vertegenwoordigers van de media evengoed tot 'de elite' zouden behoren als de elite die zij pretendeerden te controleren.

Of die elite bestond of niet, of er wel of geen coterie was: hier openbaarde zich de gapende kloof tussen 'de staat en de straat'.

Wanneer het volk ophoudt te buigen, veert de koningin der aarde vanzelf mee. Zonder publiek geen draagvlak. Wat ooit onfeilbaar leek, werd beaamd: de koningin is ook maar een mens. Een feilbaar wezen.

Ze stelde ombudsmannen (M/U) aan om de wacht te houden in hokjes van kranten en websites. Op opiniepagina's geldt niet meer alleen meer het gebod van het vertrouwde eigen gelijk, maar is ook plaats voor de meest controversiële, wezensvreemde geluiden – graag zelfs.

Ze stuurde Argus naar de opticien, met zijn nieuwe ogen zag hij een nieuw tableau ontstaan. Een worsteling met de werkelijkheid.

Jongste vrucht van het hernieuwde zelfinzicht is de 'factcheck', zoals enkele kwaliteitskranten die sinds enige jaren geregeld afdrukken, in navolging van buitenlandse media. Ik meen dat in Nederland journalist Rob Wijnberg in zijn jaren als hoofdredacteur bij nrc.next hiervoor de credits verdient, maar dat feit zou ik moeten checken.

Nu hebben in elk geval zowel de Volkskrant als NRC Handelsblad hun rubrieken. 'Klopt dit wel?' en 'NRC checkt'. Daarin onderzoeken (en indien nodig ontmaskeren) ze 'feiten' en beweringen, bij voorkeur uit andere media. Bij nader inzien worden ze gewogen en gewaardeerd met termen als 'Waar', 'Grotendeels waar', 'Grotendeels onwaar' of 'Onzin'.

Eindelijk klaarheid in het duister. We hadden al de waarheid, maar nu

hebben we speciaal voor u bereid, krantenlezer, de nóg waardere waarheid.

Mooi.

Maar de nieuwe 'transparantie' doet iets onverwachts. In plaats van klaarheid levert die nieuwe vragen op, juist over de betrouwbaarheid. Wanneer een feit, een nieuwsbericht of een uitspraak tot 'waar' wordt bestempeld, knaagt dat (niet alleen met terugwerkende kracht) aan de vanzelfsprekendheid waarmee de krantenlezer zijn lezende leven lang de waarheid heeft mogen aannemen. Was de taak van de journalistiek niet altijd de feiten te checken vóór publicatie, in plaats van erna?

Omdat goed nieuws volgens de wetten van de koningin geen nieuws is, gaat van de kwalificatie 'Onwaar' vaak een grote geruststelling uit. 'Kwart van ingezameld plastic wordt verbrand', zoals het NOS Journaal had beweerd? 'Onzin', oordeelde nrc.next: de NOS gebruikte verouderde cijfers, momenteel verdwijnt nog 'slechts' tien procent van het plastic in verbrandingsovens.

Noorse wetenschappers zouden hebben ontdekt dat uitbarstingen van methaangas vlak onder de zeebodem de oorzaak zijn van de vele mysterieuze verdwijningen in de zogenaamde Bermudadriehoek. Onder andere het AD en Metro hadden dat gemeld.

O, heerlijke troost: ook al 'onzin', volgens de Volkskrant. De onderzoekers hadden niet de Atlantische Oceaan, maar de Barentszzee onderzocht. Bovendien: de Bermudadriehoek bestaat helemaal niet.

Op een dag in januari 2016 vond de meesterproef plaats in het laboratorium van de pers. Beide kranten checkten toevallig hetzelfde 'fact': 'Een miljoen Nederlanders zijn depressief'. Dat had het CBS gemeld. NRC had wat kanttekeningen, maar beoordeelde het feit als 'Grotendeels waar'. Helaas. Gelukkig was daar de Volkskrant. Zelfde feit, ander oordeel: 'onzin'.

Daar zat de lezer dan. Vertwijfeld door nieuwe stelligheid. Op weg naar de werkelijkheid staat een groot bord met rode knipperlichten. 'Wacht tot de waarheid gepasseerd is, er kan nóg een waarheid komen.'

Je raakt verder weg dan ooit. In plaats van de wereld vereenvoudigen tot de 'enige echte' werkelijkheid, creëert de journalistiek van vandaag er onbedoeld een laag bij. Een nieuwe werkelijkheid, die voldoet aan de wetten van de medialogica, de beeldvorming en de hype. Door de herhaling, de slag om de gast, de concurrentie, de daaruit volgende hang naar de ophef en de clickbait, dat opzichtige trucje om maar de aandacht van de consument te vangen – voor even.

Als niets meer zeker is, is alles waar. In de gemediatiseerde wereld is elke werkelijkheid maakbaar geworden. Feiten zijn niet meer heilig; zolang ze eruitzien als feiten, zijn ze fit to print.

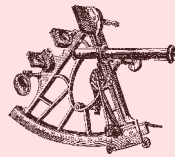
Logisch dat op die drassige grond het complotdenken zo kan gisten. Complotten bestaan al lang, in de hoofden van beperkte groepen gelovigen. Facebook, Twitter en andere social media openden de poorten van het publieke domein voor de kritische massa, die nu elke visie geventileerd ziet. Met de digitalisering zijn technieken verbeterd en betaalbaar geworden voor (bijna) iedereen. Met snelle smartphones kon ieder kijken met de ogen van Argus; welkom burgerjournalist. Kanalen in overvloed. Zo krijgt elke versie van de waarheid, hoe vertekend of bewezen onzinnig ook, air-play.

De Amerikaanse overheid hielp de terroristen van 9/11, om de oorlog tegen Irak en Afghanistan te verantwoorden. Het aidsvirus is ontwikkeld en verspreid door het Pentagon.

Het broeikaseffect is een linkse leugen. De CIA liet Pim Fortuyn vermoorden. Erdogan regisseerde de eigen coup tegen hemzelf, om met enig 'recht' onwelgevallige magistraten te kunnen ontslaan.

Wie er talent voor heeft, ziet zijn eigen verhaal 'bewezen,' knutselt er zijn eigen wereldbeeld mee en wentelt zich in de bevestiging van geloofsgenoten op Facebook en elders.

Dat is wel een beetje om bang van te worden.

Stampvoetend zag de koningin der aarde de grond onder haar voeten schudden. Het koninkrijk wankelde. In haar honger naar macht besloot majesteit haar koninkrijk te vergroten. Met het opschuiven van de grenzen trad de hofnar binnen. Het nieuwstheater. Nieuws is (óók) vermaak geworden, infotainment, een mengeling van feiten en fictie, aangengelgd met snuffjes realiteit.

Het is aan de ingezetenen, de burger, de nieuwsconsument, om al die verschijningsvormen te onderscheiden, het veelkoppige monster van het 'echte' nieuws te herkennen aan zijn Argusogen.

Daarmee zijn we, na eeuwen zwerven en dolen, terug bij de kunst. Die heeft ons altijd al geleerd te kijken. Te aanvaarden dat de werkelijkheid gelaagd is. Dat een objectieve weergave niet bestaat, dat het altijd aan de toeschouwer is die te interpreteren. De waarheid is een leugen. De werkelijkheid is kunst geworden, kunst is werkelijkheid.

De kunst van de mens bestaat eruit zich te verhouden tot de werkelijkheid, welke dan ook. Door er (anders) naar te kijken.

Zelfs Argus ziet het met zijn nieuwe ogen nu glashelder en presenteert ons in al zijn 'feiten' en waarheden de gelaagdheid van ons bestaan. Achter elke waarheid schuilt een andere waarheid. Ernaast staat er nóg een. Als het geen hoax is.

Het is even wennen, die duizelingwekkende maalstroom van beelden, indrukken en percepties, verpakt als nieuwe werkelijkheid. Het vergt beoordelingsvermogen van de toeschouwer, interpretatie. Een kennersoog. Ieder wordt zijn eigen criticus. Het nieuwe kijken moeten we leren, het zal niet lukken zonder vallen en opstaan. De eerste ongelukken zijn al gebeurd.

De laatste keer dat ik hem zag, riep ik Montaigne na – op gedempte toon. Wij mogen dan geboren zijn om de waarheid te zoeken, de ware kunst is de waarheid vinden.

Werkelijkheid is per definitie fictie, we hebben het alleen niet willen zien. Media, de boodschappers van de koningin der aarde, leveren de 'feiten' aan, de grondstoffen voor ons dagelijks leven in het koninkrijk. De kunst is er een verhaal van te maken.

Que sais-je? 'Het is niet wat het lijkt. Niets lijkt wat het is. Toch de definitie van nieuws.'

Niets om bang van te worden, zolang je er maar een mooi verhaal van weet te maken.

Deze publicatie verschijnt naar aanleiding van het symposium:

KUNST & WERKELIJKHEID

Ulj Aminde, beeldend kunstenaar; Edo Dijksterhuis, schrijver/journalist; Marael van Eeden, beeldend kunstenaar; Jean-Pierre Geelen, journalist/columnist; Jannet de Goede, curator Kröller-Müller Museum; Michael van Hoogenhuyze, kunsthistoricus; Harmen de Hoop, beeldend kunstenaar; Philip Peters, kunsthistoricus & Nina Polak, schrijver/journalist.

ZATERDAG 29.10.2016

Locatie: Huis Huguetaan, Lange Voorhout 34, Den Haag

Tekst: Jean-Pierre Geelen

Jean-Pierre Geelen is journalist en columnist voor de Volkskrant. Hij werkte voor die krant zeven jaar als dagelijks tv-criticus. Ook schreef hij in een wekelijkse column 'Medialogica' over media en beeldvorming. Sinds dit jaar schrijft hij in die krant de dagelijkse column 'JP kijkt verder,' over media, cultuur, taal en opmerkelijke alledaagse verschijnselen. Geelen schreef een aantal boeken (Laatst: 'Zelf TV kijken', AtlasContact, 2016) en werkte voorheen bij onder meer HP/De Tijd en vakblad De Journalist.

Afbeelding: Albrecht Dürer, Melencolia I, 1514

Drukker: Oranje van Loon, Den Haag

Met dank aan: Gemeente Den Haag, Mondriaan Fonds

Publicatie: West

Oplage: 1000

ISBN: 978-90-79917-65-5

West

Groenewegje 136

2515 LR Den Haag

the Netherlands

+31 (0)70 392 53 59

www.westdenhaag.nl

info@westdenhaag.nl

